

ZULÜMLER, KATLIAMLAR VE ADALETSİZLİKLER KARŞISINDAKİ SESSİZLİĞİN EN KÖKLÜ NEDENLERİNDEN BİRİ:

SÜNNİ-İSLAM SİYASAL TEOLOJİSİNDE İTAAT KAVRAYIŞI

Başkaldıran, isyan eden birey, kendisine dayatılan insanlık dışı uygulamalara, insanca olmayan koşullara karşı çıkar; yalnızca kendisine değil, kendi gibilere dayatılan insanlık onuruna aykırı her türlü koşula tam bir sorumluluk bilinciyle “*hayır der*”. Tam da bu nedenle başkaldırı, isyan ya da ayaklanma eylemleri, iradi, özgür, bilinçli bir karşı çıkış, bir meydan okumadır. Dinsel söylemler ise her türlü karşı çıkışı, meydan okumayı kesin bir dille yadsır. Zira dinsel söylemlerin temel dayanağı olan *düzen ve istikrar ilkesi* nedeniyle, insanların kendi yaşamlarının özneleri olarak insanca bir yaşam uğruna gerçekleştirecekleri her türlü müdahale, her türlü değişim, itaatsizlik ve başkaldırı eylemleri, insanın kendi varoluşunu borçlu olduğu yaratıcısına, yani Tanrı’ya ve O’nun kutsal düzenine karşı bir başkaldırı olarak kabul edilmektedir. Bunun nedeni, P. Berger’in kavramsallaştırmasıyla söylersek, dinin, *dünya-kurma* ya da toplumsal kurumları yasallaştırma sürecindeki rolüdür. Çünkü P. Berger’in vurguladığı gibi, din, “*toplumsal kurumları, onlara nihai olarak geçerli ontolojik bir statü bahşetmekle, yani onları kutsal ve kozmik bir referans çerçevesine yerleştirmekle yasallaştırmış olur... dini yasallaştırma, beşeri açıdan tanımlanan realiteyi nihai evrensel ve kutsal realiteye bağlamak demektir. Böylece doğuştan istikrarsız ve geçici olan insan aktivitesinin yapılarına nihai emniyet ve kalıcılık görünümü verilmiş olur*”.¹

Nitekim insansal dünyanın kutsallık ilkesinden hareketle kavrandığı bu kavrayış modelinde, kutsalın yokluğunda ortaya çıkacak tek şey kaostur. Zira kutsalın güven tesis eden çekiciliği karşısında insansal yaşanan alanlarının tamamını kutsal bir iradenin güvenli ellerine teslim eden insan için kutsalın yokluğundaki dünya, değişken, gelip geçici tehlikelerle dolu bir dünyadır. Nitekim Peter Berger’in ifade ettiği gibi, “*dinsel yasallaştırma, toplum düzenini nasıl her şeyi kuşatan ve kutsal bir evren düzenine bağlı olarak açıklıyorsa toplumsal olarak kurulu her düzenin anti tezi olan düzensizliği de kutsalın eski hasmı olan kaosun dibi görünmeyen uçurumuna bağlı olarak açıklar*”². Bu nedenle toplumsal düzene karşı çıkmak, özellikle de dinsel olarak tesis edilmiş bir toplum düzenine karşı gelmek, dinsel bir bakış açısından, *karanlığın ilkel güçleriyle sözleşme yapmak*³ anlamına gelecektir. Berger’in ifadesiyle söylersek, *kutsal kozmosla doğru bir ilişki içinde olmak demek, kaosun kabuslu*

¹ P. Berger, *Kutsal Şemsiye*, çev. Ali Coşkun, Rağbet yay., İstanbul, 2000, s. 79-80

² *Age.*, s. 83

³ *Age.*, s. 83

tehditlerine karşı korunmak demektir. Böylesi bir doğru ilişki dışına düşmek ise manasızlık uçurumunun kenarına terk edilmek demektir⁴.

İşte kendisine ve kendisi dışındaki dünyaya Tanrı dolayımıyla anlam, değer ve kalıcılık kazandırma çabasında olan insanın, tanrısal olanın kendisine sunduğu güvenli sığınak karşısında ödemesi gereken bir bedel olacaktır. Söz konusu bu bedel, insanın kendi varlığını, yaşamının anlamını borçlu olduğu, güvenli yaşamın teminatı olan kutsala karşı lütuf duygusuyla bağlanması, onun otoritesine gönüllü olarak boyun eğmesi; onun, kendisine yüklediği sorumluluklara ise bir ödev borcuyla bağlanmasıdır. Bu da demektir ki, insan, kutsal varlık karşısında iradesini gönüllü olarak teslim edecek, onun kendisine sunduğu yaşam tarzı dışında başka bir yaşam tarzına sahip olamayacaktır; zira o, eğer kutsalın kendisine çizdiği hayatın dışına çıkacak olursa, kutsalla bağlarını koparırsa işte o zaman *kaos tarafından yutulma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır⁵*. O halde diyebiliriz ki, tanrısal dünyanın koruyucu çatısı altında güven içinde yaşama imkanını sunan bu kavrayış doğaldır ki, dünyevi yaşam karşısında uhrevi yaşama, geçici yaşam karşısında sonsuz yaşama ağırlık verecek, tam da bu nedenle sosyal-siyasal alanda karşımıza çıkan her türlü kurum, kutsallık kavramından hareketle açıklanacaktır.

Şöyle ki, monoteist dinsel tasarımlar, evrenin tek, aşkın, ezeli-ebedi, mutlak bir irade, yani Tanrı tarafından yoktan yaratıldığı anlayışına dayanırlar. Bu da monoteist dinlerde kendisi yaratılmamış, ezeli ve ebedi olan, evrene aşkın, mutlak irade olan Tanrı ile O'nun 'iradesi'yle 'zaman içinde' 'hiçten' yaratılmış olanlar arasında keskin bir ayırımın tesis edildiği anlamına gelmektedir. Bu da Tanrı'nın yaratma ediminden önce *evrendeki hiçbir varlığın kendi varlık ağırlığına sahip olamayacağı⁶*, yani ontolojik olarak bir hiç olacağı anlamına gelmektedir. Çünkü yaratım dogmasına göre, evrende meydana gelen hiçbir olay, hiçbir fiil mutlak irade, mutlak otorite olan Tanrı'nın bilgisi dışında meydana gelemez, bu da demektir ki hiçbir varlığın Tanrı'ya başvurmaksızın bilinmesi, açıklanması mümkün değildir. Z. Kurtoğlu'nun da vurguladığı gibi,

“böyle kutsal bir kozmolojinin çatısı altında, insani toplumsal yaşam, gerek varlığı gerekse etkinlikleri ve kurumları bakımından ilahi iradenin eseri olarak anlam kazanır. Böylelikle hem ilkesel (başlangıç) ve hem de ereksel (son) olarak yaratıcı ilahi iradeye tabi

---

⁴ Age., s. 65-66

⁵ Age., s. 66

⁶ Kurtoğlu Z., *İslam Siyasetinin Travmatik Sorusu: Kim Yönetmeli?*, Yayınlanmamış Proje Raporu, İzmir, 2010, s.6

kılınan insani varoluş, ikinci ve geçici bir varoluşa indirgenmiş olur. Bu, insanla birlikte, insanın (ahlaki, siyasi, hukuki vb. gibi) bütün varoluş tarzlarının da ilkeleri, değerleri, kuralları ve hatta yapısı bakımından kendisi dışında başka bir varlık alanına bağlanması anlamına gelmektedir”⁷.

İnsansal yaşam alanlarının kutsala referansla tanımlanması, insanın toplumsallığı, toplumun nasıl ortaya çıktığı, insanların davranışlarına yol gösterecek olan ilkenin nasıl belirleneceği gibi sosyal-siyasal alana ait olan her türlü açıklamanın, sosyal-siyasal alanda karşımıza çıkan her türlü kurum ya da oluşumun Tanrı'nın belirleniminden geçmesi, Tanrı dolayısıyla meşrulaştırılması anlamına gelmektedir. Zira *tanrısal otoriteyi, O'nun üzerinde karşı eylemde bulunma olasılığına sahip olmaksızın benim üzerimde eylemde bulunabilen her şey*⁸ olarak tanımlayan Kojeve'in de ileri sürdüğü gibi, tanrıbilimsel ya da skolastik otorite kuramlarına göre her gerçek ve meşru otoritenin kaynağı Tanrı'dır ya da tanrısal otoritenin bir aktarımıdır. Dolayısıyla monoteist dinsel çerçeve içerisinde insanın, içinde yaşadığı toplumsal yaşamda meydana gelen herhangi bir olay ya da fiil üzerinde ne bir söz ne de bir eylem hakkı vardır; bu tablo içerisinde insan, sadece Tanrı'nın kuludur, yani o, Tanrı tarafından önceden belirlenmiş, anlamlandırılmış bir yaşamın oyuncusudur. Bu da demektir ki, içinde yaşadığı dünyanın anlamını, değerini ve kalıcılığının temellerini Tanrı'da bulan insan için tanrısal olanın kendisine sunduğu bu güvenli sığınak karşısında ödemesi gereken bir bedel vardır, bu bedel, insanın kendi varlığını, yaşamının anlamını borçlu olduğu kutsal varlığa karşı lütuf duygusuyla bağlanması, onun otoritesine gönüllü olarak itaat etmesi, onun iradesine kayıtsız şartsız teslim olmasıdır.

Şimdi kısaca resmettiğimiz bu tablonun, dinsel söylemi kendilerine kalkan yapmış iktidarlar için ne kadar elverişli olacağı, özellikle de insansal dünyanın biçimlendirilmesinde sosyal, siyasal, ekonomi, hukuk, ahlak vb. her türlü insani etkinlik alanlarının anlamlandırılmasında ne kadar etkili olacağı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Zira bu Tanrı tasarımının siyasal alana yansması şöyle olmaktadır: Nasıl ki Tanrı karşısında insan sadece itaat etmekle yükümlüdür aynı şekilde iktidar karşısında da insana düşen tek yükümlülük her ne koşulda olursa mutlak anlamda itaat etmesi, onun emirlerini sorgulamamasıdır. Dolayısıyla monoteist dinlerin her şeyi kuşatan Tanrı tasavvuru, geçmişten günümüze birçok siyasal

---

⁷ *Age.*, s.7

⁸Kojeve, A., *Otorite Kavramı*, çev. Murat Erşen, Bağlam Yay., İstanbul, 2004, s. 27

tasarımın tam da merkezinde yer almış, yöneten ile yönetilen arasındaki ilişki Tanrı ile insan arasında bu ilişkiden hareketle temellendirilmiştir.

İşte bu çalışmamızda inceleme konusu yapacağımız Sünni İslam siyasal teologları da geliştirmiş oldukları Tanrı tasarımlarından hareketle, Müslüman tahayyülde siyasi icranın, yani suskunculuğun içselleştirilmesine; yöneticiye itaat ve siyasi konformizmin, ‘*dışarı çıkmak yerine evde kalmayı*’ öğütleyen hadisler aracılığıyla kurumsallaşmasına hizmet etmişler, geliştirmiş oldukları siyasal teolojilerle ‘*bırakınız yapsınlar*’ ruhunun toplumsal bilinçaltının en derin köklerine kadar nüfuz etmesinin araçları olmuşlardır. Tam da bu nedenle içinde bulunduğumuz toplumda yaşanan zulümlere, soykırımlara, katliamlara, adaletsizliklere karşı bu derin sessizliğin nedenini sorgulayacağımız kaynaklardan biri de, hiç şüphesiz Sünni-İslam siyasal teolojilerinin itaat kültürüdür.

Şöyle ki, İslam siyasal teologları dünyevi otorite ile tanrısal otorite arasında sıkı bir ilişki kurmuşlar, otoritenin meşruluğunun kaynağı olarak Tanrı’yı işaret etmişler, otoritenin meşruluk ilkesini Tanrı’da temellendirmişlerdir. Tam da bu nedenle Tanrı ve insan tasavvurları, İslam siyasal teolojilerinde en çok ele alınan konulardan biri olmuştur. Zira insansal dünyanın biçimlendirilmesinde, sosyal, siyasal, ekonomi, hukuk, ahlak vb. her türlü insani etkinlik alanlarının anlamlandırılmasında Tanrı tasarımlarının belirleyici bir rolü olduğuna dikkat çeken Evkuran’ın da vurguladığı gibi,

“tasavvur edilebilir her türlü sosyal, siyasal ve ekonomik kuramlar tanrısal bir kavram ve düşünceden bir şekilde ilham almıştır. Kitabı olsun ya da olmasın din, pek çok beşeri özellikle de siyasal tasarımların temeli konumundadır. Kuramlar ve tasarımlar ilahileştirildikleri ölçüde meşruiyet, güç ve süreklilik kazanmıştır”⁹.

Sünni siyasal teolojilerinde de Tanrı tasavvurları, siyasal otorite ve kurumların meşrulaştırmasına hizmet etmiş, yöneten ile yönetilen arasındaki emir-itaat ilişkisinin tesis edilmesinde merkezi bir rol oynamıştır. Sünni İslam siyasal teologları ileri sürmüş oldukları Tanrı tasarımlarına uygun bir siyasal otorite modeli geliştirmişler; tanrısal niteliklerle donatılan halife ile ümmet arasındaki ilişkiyi, Tanrı ile insan arasındaki ilişkiden hareketle tesis etmişlerdir.

---

⁹ M. Evkuran, *Sünni Paradigmayı Anlamak-Bir Ekolün Politik ve Teolojik Yapılanması*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2005 s. 73

Şimdi Sünni İslam teologlarının Tanrı imajının kaynağında Eş'ari ekolünün Tanrı tasavvuru vardır. Eş'ari ekolünün Tanrı tasarımında ön plana çıkan en temel görüş ise, Tanrı'nın mutlak kudret, mutlak irade ve mutlak ilim sahibi bir varlık olduğu görüşüdür. Çok genel olarak ifade edecek olursak Eş'ari kelamcılar, Tanrı'nın sıfatları arasında Tanrı'nın kudreti, iradesi ve ilmi meselesi üzerinde çok fazla durmuşlar, Tanrı'nın mutlak, ezeli bir kudretle bütün fiillere gücünün yettiğini her fırsatta vurgulamışlardır. O halde doğaldır ki, Tanrı'nın mutlak efendi, mutlak irade, mutlak kudret olarak tanımlandığı Eş'ari'nin Tanrı tasarımı karşısında insana düşen tek hisse, *gerçek ve sadık bir hizmetçilik hissesidir*. Zira Arslan'ın da ifade ettiği gibi, Eş'ari'de Tanrı,

“evrende her şeyin mutlak ve biricik yaratıcısı, biricik faili, biricik nedeni olduğu için insanın fiillerinin de gerçek anlamda biricik yaratıcısı ve nedeni O'dur. Bundan ötürü gerçek anlamda insanın ne kudretinden ne özgürlüğünden söz edilebilir”¹⁰.

İşte Eş'ari ekolünün bu yaklaşımı, yani mutlak ilâhî kudret doktrini, siyasal otoriteye mutlak anlamda itaat edilmesi gerektiğini ileri süren Sünni İslam siyasal teologlarının her fırsatta başvurdukları en önemli kaynak olmuştur.

Eş'ari ekolünün Tanrı tasavvurundan beslenen Sünni İslam siyasal teolojilerinde de Tanrı, mutlak anlamda tek gerçek otorite, karar verme ve düzenleme hakkına sahip tek gerçek iradedir ve bu mutlak otorite, mutlak irade karşısında insana düşen tek yükümlülük koşulsuz şartsız itaattir. Tanrı ile insan arasındaki ilişkinin mutlak kudret ve mutlak irade dolayısıyla tesis edildiği bu yaklaşım içerisinde insanın kendine özgü bir eylem alanından bahsetmemiz mümkün değildir. Başka bir deyişle Tanrı'nın mutlak kudret, mutlak efendi, mutlak irade olarak tanımlandığı, Tanrı ile insan arasındaki ilişkinin, *adalet ve sevgi yerine salt güç ve kudret üzerine kurulduğu*¹¹bu tasarımlarda insansal alana dair her türlü etkinlik, her türlü varoluş tarzı Tanrı'nın mutlak iradesinin bir ürünü olarak kabul edilecek, sosyal-siyasal alandaki her türlü kurum ve kuruluşlar Tanrı'ya referansla tanımlanacak ya da Tanrı dolayısıyla meşrulaştırılacaktır. Nitekim Sünni İslam siyasal teologları siyasetin ilke ve kurallarının kaynağı olarak Tanrı'yı işaret etmişler, siyasal otoritenin meşruluğunu Tanrı'da temellendirmişlerdir.

¹⁰ Arslan A., *İbn-i Haldun*, Vadi Yay., Ankara, 1997, s.267

¹¹ Gardet, Age., s.200

İşte bu nedenle Sünni siyasal teologları, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak kabul ettikleri halifeyi, tanrısal niteliklerle donatmışlar, onu, mutlak anlamda irade ve kudret sahibi bir varlık olarak tanımlamışlardır. Dolayısıyla nasıl ki, Tanrı evrendeki her şeyin sahibidir, her şey O'nun mülküdür ve O'nun mülkü üzerinde dilediğini yapma hakkı vardır aynı şekilde halifenin de ümmeti üzerinde dilediği gibi tasarruf etme hakkı vardır; nasıl ki Tanrı karşısında insan sadece ve sadece itaat etmekle yükümlüdür aynı şekilde halife karşısında da insana düşen tek yükümlülük de her ne koşulda olursa mutlak anlamda itaat etmesi, onun emirlerini sorgulamamasıdır. Örneğin, *“alemdeki her şeyin Allah'ın iradesinin bir sonucu olduğunu”* ifade eden Gazali için *“Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olan devlet başkanı, Allah'ın kullarının işlerini görmek için başkan yaptığı kuldur.* Bu da meşruluğunu Tanrı'dan alan halifenin ümmeti tarafından yargılanamayacağı, sorgulanamayacağı anlamına gelmektedir ki, Crone'nun da ifade ettiği gibi, Ortaçağ Sünni İslam dünyasında halifenin Allah'tan başka kimse tarafından sorgulanamayacağına dair genel bir mutabakat vardır¹². Çünkü Sünni siyasal teolojilerinde halife otoritesinin meşruluğunu, toplumdaki ya da bireylerden değil, aşkın bir ilkedan, yani Tanrı'dan aldığı için bireylere ya da topluma karşı hiçbir sorumluluğu yoktur, halifenin tek sorumluluğu Tanrı'ya karşıdır.

Nitekim Sünni İslam siyasal teologları mutlak ilahi kudret doktrininden hareketle geliştirmiş oldukları otorite kavrayışlarıyla yönetici karşısında insana düşen tek yükümlülüğün her ne koşulda olursa mutlak anlamda itaat etmesi, onun emirlerini sorgulamaması olduğunu ileri sürmüşler; böylece Müslümanların zihinlerinde, itaatin dinsel bir erdem olduğu, zalim de olsa mevcut siyasal otoriteye itaat edilmesi gerektiği düşüncesinin kök salmasının aracılığı olmuşlardır. Örneğin Maverdi, insanların kendisinden yüksek statüde olan kişilere karşı üç tane yükümlülüğü olduğunu ileri sürmüştür ki bunlar, *“samimi itaat, elinden geldiği kadar yardım etmek, samimi sevgi ve dostluktur”*. Yine Maverdi, insanların bu üç yükümlülüğü yerine getirmedikleri zaman onların, zalimler zümresine katılmış olacaklarını ve bu kişilere karşı, *“sultanın aslında emniyet ve huzur kaynağı iken yırtıcı canavarlar gibi onları cezalandırmaya mecbur olacağını”* ileri sürmüştür. Bir başka Sünni İslam siyasal teologu olan Gazali de, iktidar sahibinin Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olduğunu, tam da bu nedenle, Allah'ın kendisine iktidar verip, yeryüzündeki gölgesi yaptığı insanı halkın sevmesi ve ona itaat etmesinin farz olduğunu, ona karşı gelmeleri ve onunla çekişmelerinin caiz olmadığını ileri sürmektedir. Dolayısıyla Gazali için yöneticinin adil olmadığı, zulüm uyguladığı bir durumda halkın yapacağı tek şey ona karşı çıkmak değil, tam tersine gece gündüz başkanın

---

¹² P. Crone, *Ortaçağ İslam Dünyasında Siyasal Düşünce*, çev. H. Köni, Kapı Yay., İstanbul, 2001, s. 413

selameti için dua etmektir. Nitekim bir toplumun başkansız kalıp birbirlerini yok etmelerindense zalim bile olsa ona itaat etmeleri gerektiğini ileri süren Gazali için, başkanın adil bir düzen kurması Tanrı tarafından kullarına sunulmuş bir rahmettir ki, bu nimetten dolayı halka düşen şey şükretmektir; eğer adil olmaz ise o zaman da halk, bütün kusurları kendinden bilmeli, günahlarından dönmeli ve tövbe etmelidir. Gazali'nin bu konuda örnek olarak verdiği hikaye çok çarpıcıdır:

“ Beni İsrail peygamberlerinden birinin milleti kendisine gelip, Allah'ın elçisi, bizden önce ölüp aramızdan ayrıldığıın zaman Allah'ın bizden razı olup olmadığını nasıl öğreneceğiz, diye sorduklarında Peygamber şöyle yanıtlamıştır: Şayet başkanınız adil davranıyorsa biliniz ki, Allah sizden razıdır. Eğer zalimce hareket ediyorsa, Rabbiniz sizlerden hoşnut olmayıp Allah'ın gazabına uğramışsınızdır, hemen tevbe ediniz”¹³.

Gazali'nin aktardığı bu hikaye çok açık bir şekilde göstermektedir ki, Maverdi için olduğu gibi, Gazali için de siyasal otoriteye itaat yalnızca siyasal bir yükümlülük değil aynı zamanda dinsel bir yükümlülüktür.

İşte kısaca değindiğimiz bu tablo bize göstermektedir ki, Sünni İslam teolojileri, iktidarı kutsallaştırması, onu yargılanamaz ve muhalefet edilemezler katına çıkarması, yönetilene ise her koşulda ve şartta itaat ve teslimiyet içinde olması gerektiğini telkin etmesi nedeniyle siyasal otoriteler için çok etkili bir dinsel söylem olanağını sunmaktadır. Tam da bu özelliği nedeniyle İslam dünyasında karşımıza çıkan güçlü, merkezi, otoriter devlet gelenekleri toplumun düzenlenmesi ve biçimlendirilmesi için Sünni siyasal söylemi, devletin resmi dini olarak kabul etmişlerdir.

---

¹³ Gazali, *Kimya-yı Saadet*, çev. M. A. Müftüoğlu, Çile yay., 1981, s. 32

KAYNAKÇA

Arslan A., *İbn-i Haldun*, Vadi Yay., Ankara, 1997

Berger, P., *Kutsal Şemsiye*, çev. Ali Coşkun, Rağbet yay., İstanbul, 2000

M. Evkuran, *Sünni Paradigmayı Anlamak-Bir Ekolün Politik ve Teolojik Yapılanması*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2005

Gazali, *İhyau' Ulumi'd-din*, çev. A. Aydın, Karaoğlu yay., İstanbul, 1993, C:I

Kojeve, A., *Otorite Kavramı*, çev. Murat Erşen, Bağlam Yay., İstanbul, 2004

Kurtoğlu Z., *İslam Siyasetinin Travmatik Sorusu: Kim Yönetmeli?*, Yayınlanmamış Proje Raporu, İzmir, 2010